

PROF. ASOC. DR. HASAN BELLO

Instituti i Historisë / Akademia e Shkencave e Shqipërisë
hasanbello1@gmail.com

**KONFLIKTI I SHQIPTARËVE ME XHONTURQIT
PËR ÇËSHTJEN E ALFABETIT TË GJUHËS SHQIPE
(shtator 1909 – dhjetor 1910)**

Abstrakt:

Ky artikull shqyrton konfliktin midis nacionalizmit shqiptar dhe politikës së xhonturqve (shtator 1909 – dhjetor 1910), i cili u përqendrua kryesisht rreth çështjes së alfabetit të gjuhës shqipe. Pas Revolucionit të 1908-s dhe Kongresit të Manastirit, që vendosi alfabetin latin si simbol të unitetit kombëtar dhe emancipimit kulturor, xhonturqit nisën një fushatë agresive për të imponuar alfabetin arab, duke shfrytëzuar fanatizmin fetar, propagandën, klubet proosmane, mitingjet e sponsorizuara dhe presionin administrativ për të penguar aplikimin e alfabetit latin. Kjo përplasje u shfaq përmes protestave masive, mitingjeve në Korçë, Elbasan, Shkup, Berat etj., rezistencës së nxënësve dhe mësuesve në institucionet arsimore, artikujve në shtypin shqiptar dhe kulmoi me Kongresin e Dytë të Manastirit (1910), që kërkoi liri të plotë për përdorimin e alfabetit latin dhe mbrojtje të të drejtave kulturore. Konflikti thelloi çarjen shqiptaro-osmane, radikalizoi Lëvizjen Kombëtare dhe përshpejtoi rrugën drejt pavarësisë, duke ekspozuar politikën osmanizuese dhe antishqiptare të xhonturqve.

Fjalë kyçe:

Nacionalizmi shqiptar, xhonturq, alfabeti shqip, Lëvizja Kombëtare.

Fillimi i fushatës kundër alfabetit latin të gjuhës shqipe

Arritjet e shqiptarëve në fushën arsimore dhe kulturore, si dhe zgjimi kombëtar i popullit shqiptar, i frikësuan xhonturqit, të cilët i shihnin këto zhvillime si tendenca të fshehta për t'u shkëputur nga Perandoria Osmane dhe si intriga të shteteve të huaja. Për këto arsye, ata u përpoqën të nxitnin fanatizmin fetar dhe shkrimin e gjuhës shqipe me alfabet arab. Në vjeshtën e vitit 1909, kjo politikë u përvijua qartë dhe u pasqyrua në artikujt e shumtë që u botuan në shtypin xhonturk të Stambollit. Kështu, redaktori i gazetës “Tasvir-i Efkar”, Sulejman Nazif, botoi një artikull të gjatë, me anën e të cilit synonte të ndante gegët nga toskët dhe myslimanët nga të krishterët. Sipas tij, përhapja e alfabetit latin ishte fryt i intrigave të shteteve të huaja; prandaj, ai nuk duhej të mësohej nga shqiptarët myslimanë. Në të kundërt, ata nuk do të ishin më në gjendje të lexonin Kur`anin dhe, gradualisht, mund të ndërronin edhe fenë. Shqiptarët e vërtetë ishin të lirë të përpiqeshin për përhapjen e gjuhës së tyre, por “s`duhet të harrojmë se shqipja s`munt të bëhet kurrë gjuhë zyrtare, se ka të tjera gjuhë që janë njëmijë herë më të larta se ajo. Shqipja, si dhe gjuhët e tjera jozyrtare, janë të dënuara për fishkje dhe humbje”.¹ Ai e mbyllte shkrimin e tij me paralajmërimin se, nëse shqiptarët do të punonin për shqiptarizmin, ata do të bënin tradhti ndaj historisë së tyre. Këto u përgënjeshtruan nga deputetët nacionalistë shqiptarë, të cilët botuan një përgjigje të argumentuar në gazetën e njohur të Stambollit “Tanin”.²

Në qytetin e Durrësit, disa shqiptarë që i shërbenin klubit xhonturk propaganduan kundër gjuhës shqipe, duke pretenduar se ajo i bënte “kaur”. Ata i dërguan një kërkesë valiut të Shkodrës, nëpërmjet së cilës kërkonin që ai të kujdesej, pasi, sipas tyre, njerëzit rrezikonin të dilnin nga feja. Ndërsa disa të tjerë shkuan në Kavajë, në Shijak, Ndroq dhe në fshatrat përreth, duke qortuar fshatarët që të mos lexonin libra në gjuhën shqipe. Për të goditur elementët atdhetarë, Komisioni i riorganizimit të vilajetit të Shkodrës pushoi nga puna 25 nëpunës shqiptarë, të cilët

¹ “Osmanlılık ve Arnavutlar,” *Tanin*, İstanbul, 4 shtator 1909, 1; “Tasfir-i Efkar,” *Dielli*, nr. 26, Boston, 24 shtator 1909, 3.

² Said Olgun, *Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde mektepler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 274-275.

shquheshin për idetë dhe veprimtarinë e tyre patriotike.³ Reaksioni xhonturk kundër mësimit të gjuhës shqipe veproi më shumë se kudo tjetër në vilajetin e Kosovës. Me urdhër të valiut, në mesin e shtatorit 1909, u mbyll shkolla shqipe e Pejës dhe mësuesi i saj u kërcënua. Autoritetet lokale nuk morën aspak parasysh faktin se ky institucion ishte nën patronazhin e Austro-Hungarisë.⁴

Në janar të vitit 1910, një grup deputetësh shqiptarë në Parlamentin Osman i drejtuan një mesazh kryeministrit, të cilët, duke u paraqitur si “interpretë të ndjenjave të popullit shqiptar”, kërkonin që për shkrimin e gjuhës shqipe të përdorej alfabeti arab.⁵ Këtë çështje ata e shihnin të pandarë nga feja, e cila, sipas tyre, përbënte faktorin kryesor që i lidhte shqiptarët me turqit. Për këtë arsye, ata i referoheshin edhe Kongresit të Dibrës. “Ne, si përgjegjës për fatin e popullit, – theksonin ata, – vendosëm që ky alfabet [latin] të mos pranohet dhe të mos futet nëpër shkolla. Ne, me neveri të thellë, shikojmë propagandën për alfabetin latin, të cilin duan të na fusin të huajt, që duan të gëlltisin atdheun tonë”.⁶ Ky qëndrim u kritikua në shtypin e kohës. Në një artikull të Thanas Floqit, shprehej habi për disa individë, mes të cilëve edhe disa deputetë shqiptarë, që guxonin të pohonin se përdorimi i alfabetit latin prishte fenë myslimane. Ai theksonte se një gjë e tillë nuk ishte dëgjuar kurrë në botë; se gjuha dhe alfabeti s’kishin asnjë lidhje me besimet; dhe se feja dhe kombësia kishin vendin e vet. “Ata që përpiqen të na prishin alfabetin, – theksonte ai, – janë njerëz pa ndonjë ndjenjë atdhetarësije, janë njerëz që i falen parasë dhe përpara saj mund të shesin jo vetëm alfabetin shqip, por edhe shumë gjëra të tyre më të vyera”. Ai u bënte thirrje shqiptarëve që të qëndronin larg këtyre elementëve tradhtarë dhe intrigave xhonturke.⁷

³ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.19-7-729. Raport i konsullit austro-hungarez në Durrës, Halla, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Durrës, 13 nëntor 1909.

⁴ *Po aty*, Vj.19-14-1481. Raport i nënkonsullit austro-hungarez në Prizren, Prohaska, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Prizren, 29 shtator 1909.

⁵ Ndër nënshkruesit ishin disa nga deputetët e njohur për qëndrimet e tyre pro xhonturqve, si Mahmud Bedriu i Pejës, Haxhi Aliu i Elbasanit, Fuat Pasha i Prishtinës, Sait Efendiu i Shkupit, Hasan Basriu i Dibrës, Riza Efendiu i Shkodrës etj. *Po aty*, Vj.20-14-1449. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Posfai, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 25 janar 1910.

⁶ Zekeria Cana, “Reaksioni xhonturk kundër shkollës dhe shkrimit shqip,” në *Gjurmime albanologjike*, nr. 1 (Prishtinë: 1969): 94.

⁷ Thanas Floqi, “Rreziku i abesë,” *Korça*, nr. 30, Korçë, 15 janar 1910, 1.

Në bashkëpunim me klerin fanatik, xhonturqit provokuan shkatërrimin e shkollës shqipe në Gjilan. Orenditë e saj u nxorën jashtë, ndërsa librat shqip u dogjën.⁸ Nga Selaniku, Komiteti Qendror i Partisë “Bashkim dhe Përparim” dërgoi në Kosovë Arif Hikmetin me detyrë që të propagandonte në favor të alfabetit arab.⁹ Ndërsa në fillim të muajit shkurt, valiu i Kosovës lëshoi një urdhër për mbylljen e të gjitha shkollave kombëtare dhe për heqjen e mësimi të gjuhës shqipe nga shkollat osmane, në të cilat ajo ishte futur disa muaj më parë.¹⁰ Kjo masë u justifikua me arsyetimin se çështja e gjuhës shqipe kishte marrë karakter politik. Në një takim me disa anëtarë të Klubit shqiptar të Shkupit, valiu deklaroi se nuk do të lejonte themelimin e shkollave fillore shqipe me shpenzimet e shtetit.¹¹ Ky qëndrim hasi në kundërshtimin e patriotëve shqiptarë, si Hasan Prishtina, Nexhip Draga etj., të cilët i kërkuan qeverisë xhonturke në Stamboll largimin e tij nga Kosova, duke e paralajmëruar se, në rast të kundërt, punët do të shkonin keq e më keq.¹² Më vonë, kjo situatë u shndërrua në një klimë terrori ndaj të gjithë atyre që konsideroheshin “latinxhinj”.

Krahas administratës, shtypit, agjitorëve dhe klerit në favor të përdorimit të alfabetit arab, xhonturqit përdorën të gjitha ato mjete të cilat nën regjimin e Abdylhamidit II i kishin demaskuar si despotike.¹³

Një nga qendrat ku u zhvillua një luftë e ashpër kundër shkrimit dhe mësimi të shqipes me alfabet latin ishte qyteti i Tiranës. Kjo ndodhi për shkak të ndikimit të klubit xhonturk të oficerëve, i cili në atë periudhë luajti një rol shumë negativ. Kështu, shpalljet e dërguara nga Stambolli që lejonin mësimin e shqipes në institucionet arsimore osmane, të vendosura në tregun e qytetit, qëndruan vetëm një ditë; të nesërmen ato u gjetën të grisura.¹⁴

⁸ Olgun, *Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde mektepler*, 281; Cana, “Reaksioni xhonturk kundër shkollës dhe shkrimit shqip”, 130.

⁹ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti* (İstanbul: YKY, 2007), 773.

¹⁰ Muhamet Pirraku, “Legalizimi i alfabetit të Manastirit,” *Përparimi*, nr. 11-12 (Prishtinë: 1968): 1043.

¹¹ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-10-1040. Raport i konsullit austro-hungarez në Shkup, Adamkieviç, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Shkup, 6 shkurt 1910.

¹² “Lëvizja dhe të reat e saja,” *Shqypja e Shqypënis*, nr. 19, Sofje, 11 mars 1910, 4.

¹³ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-14-1451. Raport i konsullit austro-hungarez në Prizren, Prohaska, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Prizren, 13 shkurt 1910.

¹⁴ “Letrë prej Tirane,” *Shqipëtar*, nr. 2, Stamboll, 7 janar 1910, 1.

Në fillim të vitit 1910, në Shkup u themelua një shoqëri për përhapjen e mësimit të gjuhës shqipe me germa arabe. Kjo shkaktoi reagimin e patriotëve, të cilët e akuzuan atë si përçarëse të kombit shqiptar.¹⁵ Një klub i ngjashëm u çel nga disa shqiptarë edhe në lagjen “Aksaray” në Stamboll,¹⁶ rreth të cilit u grumbulluan elementë me lidhje të forta me Komitetin Xhonturk.¹⁷ Me anë të një letre që kjo shoqëri i drejtoi myftiut dhe Kryesisë së bashkisë së Elbasanit, ajo i vinte në dijeni për shpërndarjen e abetareve me alfabet arab në Shkup, Prishtinë, Ohër etj., si dhe për krijimin e degëve të saj në disa qytete të tjera.¹⁸

Megjithëse qeveria osmane hiqej sikur mbante një qëndrim asnjanes,¹⁹ autoritetet lokale filluan të ndalonin përdorimin e shkronjave latine,²⁰ ndërsa në disa qytete nëpunësit dhe oficerët xhonturq shpërndanë abetare shqip me shkronja arabe.²¹ Kjo binte në kundërshtim me urdhrin e ministrit të Arsimit, i cili u kishte dërguar pesë vilajeteve (Selanik, Kosovë, Manastir, Janinë dhe Shkodër) një qarkore, sipas së cilës mësimi i gjuhës shqipe duhej të bëhej sipas dëshirës.²²

Në fakt, në elitën xhonturke, lidhur me këtë çështje, nuk kishte një qëndrim unik. Kjo vihet re edhe në një shkrim të gazetarit të njohur

¹⁵ “Në Shkup,” *Lirija*, nr. 69, Selanik, 2 janar 1910, 2.

¹⁶ Në total vetëm në Stamboll u krijuan tri klube, të cilat kishin si objektiv shkrimin e gjuhës shqipe me alfabet arab. Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve arnavutlar: II. Meşrutiyet döneminde arnavut ulusçuluğu ve Arnavutluk sorunu* (İstanbul: BÜKE KİTAPLARI, 2004), 224-225; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 144.

¹⁷ “Një klub i ri në Stamboll,” *Lirija*, nr. 77, Selanik, 27 shkurt 1910, 2.

¹⁸ *Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSH*), Fondi (më tej: F.) 143, Viti (më tej: V.) 1909, Dosja (më tej: D.) 1785, fl. 1. Letër e shoqërisë për shkrimin dhe mësimin e gjuhës shqipe me shkronja arabe, drejtuar myftiut dhe Kryesisë së Bashkisë së Elbasanit, Stamboll, 31 mars 1909.

¹⁹ “Urdhër i ministrit Talat be që të mos përzjehen nëpunësit e qeverisë në shkronjat shqipe,” *Lirija*, nr. 72, Selanik, 23 janar 1910, 1. Sipas këtij artikulli, ministri i Brendshëm, Talat Pasha, me kërkesë të Hasan Prishtinës, kishte lëshuar një urdhër telegrafik për katër vilajetet shqiptare, që nëpunësit të mbanin një qëndrim asnjanes lidhur me alfabetin e gjuhës shqipe. “Për shkronjat,” *Korça*, nr. 18, Korçë, 30 janar 1910, 1; “Prej ministerit të msoisimit i erdh hyqymetit,” *Bashkimi*, nr. 8, Shkodër, 20 shkurt 1910, 1.

²⁰ “Të dalë në shesh e vërteta. Qeverisë dhe depytetëve,” *Lirija*, nr. 75, Selanik, 12 shkurt 1910, 1.

²¹ “Xhemieti përzihet edhe në çështjen e abesë së gjuhës shqip,” *Zgjimi i Shqipërisë*, nr. 37, Janinë, 17 dhjetor 1909, 1; “Alfabeti i ri,” *Dielli*, nr. 42, Boston, 14 janar 1910, 1.

²² Olgun, *Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde mektepler*, 277; “Urdhëri i Ministorit të Mësimit. Qeveria po rri e paantë,” *Lirija*, nr. 73, Selanik, 30 janar 1910, 1.

Hysejn Xhahid në gazetën “Tanin”, sipas të cilit shqiptarët do të përparonin më tepër me alfabetin latin. Ai shprehej kundër pikëpamjeve të disa bashkatdhetarëve, të cilët çështjen e alfabetit e ngatërronin me fenë.²³

Në këtë kontekst u organizuan mitingje²⁴ dhe kundërmitingje nga përkrahësit e alfabeve të ndryshme, të cilët nënshkruan edhe peticione drejtuar qeverisë osmane.²⁵ Kështu, populli i Mitrovicës u dërgoi telegrame proteste parlamentit dhe qeverisë së saj kundër shkronjave arabe.²⁶ Epiqendra e këtyre mitingjeve²⁷ dhe e propagandës shqiptariste ishte Korça.²⁸ Por një miting i madh në mbështetje të alfabetit latin, ku morën pjesë afërsisht 15 000 veta, u mbajt edhe në Berat.²⁹ Ndërkaq, i gjithë shtypi i Stambollit u mbush me artikuj në lidhje me qëndrimet pro

²³ “Hysejin Xhahid... ç`thotë për shkronjat shqip,” *Korça*, nr. 30, Korçë, 15 janar 1910, 3.

²⁴ “Një zemër shqiptare,” *Korça*, nr. 18, Korçë, 30 janar 1910, 1. Në këtë artikull flitet për “kongresin” e një pjese të parisë myslimane të Shkupit, i cili vendosi që në shkolla të mësohej gjuha shqipe me alfabet arab. Autori shkruan se askush nuk do t`i ndiqte vendimet e tyre, pasi shqiptarët e të gjitha feve ishin bashkuar rreth Kongresit të Manastirit dhe alfabetit latin të pranuar njëzëri në këtë kongres. “Meseleja e harfeve,” *Flamuri*, nr. 7, Boston, 1 prill 1910, 2. Lajme mbi mitingjet dhe protestat e zhvilluara në Elbasan, Korçë, Përmet, Leskovik, Berat, Gramsh, Filat, Gjirokastrë, Prevezë dhe Janinë kundër alfabetit arab, si dhe për dy mitingje të rreme që, me nxitjen e xhonturqe, u mbajtën në Manastir dhe Shkup pro tij.

²⁵ “Çështje e shkrimit shqip,” *Lirija*, nr. 72, Selanik, 13 janar 1910, 2; “Letra,” *Lirija*, nr. 75, Selanik, 13 shkurt 1910, 1-2; “Elbasanasit,” *Zgjimi i Shqipërisë*, nr. 68, Janinë, 15 shkurt 1910, 2; “Çështja e abesë dhe mitingjet në Shqipëri,” *Dielli*, nr. 51, Boston, 18 mars 1910, 1-2; “Alfabeti dhe shqiptarët,” *Dielli*, nr. 56, Boston, 22 prill 1910, 1.

²⁶ “Letër nga Mitrovica,” *Lirija*, nr. 72, Selanik, 23 janar 1910, 3.

²⁷ “Atdhetar të dashur shqiptarë osmanllinj,” *Korça*, nr. 36, Korçë, 6 shkurt 1910, 3; “Tejshkrim nga Korça,” *Lirija*, nr. 76, Selanik, 20 shkurt 1910, 1; “Çështja e abesë,” *Flamuri*, nr. 7, Boston, 1 prill 1910, 1-2.

²⁸ “Mbledhja për abenë shqipe në Korçë,” *Korça*, nr. 35, Korçë, 18 shkurt 1910, 1-2; “Mitingu në Korçë,” *Lirija*, nr. 76, Selanik, 20 shkurt 1910, 1; “Ç`bënë,” *Korça*, nr. 31, Korçë, 22 janar 1910, 1. Kryeartikull kundër deputetëve që kërkuan vendosjen e shkronjave turke për gjuhën shqipe. “Mitingu i shkronjave shqip,” *Lidhja Orthodoxe*, nr. 14, Korçë, 22 shkurt 1910, 1; “Letër prej Korçe,” *Shqipëtar*, nr. 9, Stamboll, 25 shkurt 1910, 1-2. Lajme mbi mbledhjen e mbajtur në kryesinë e myderrizit të Korçës për të kundërshtuar shkronjat shqipe dhe mitingun e madh prej 10 000 vetash që u mbajt për mbrojtjen e tyre. “Nga një korrespondencë e veçantë,” *Flamuri*, nr. 9, Boston, 15 prill 1910, 1-2.

²⁹ “Një letër e hapëtë,” *Zgjimi i Shqipërisë*, nr. 72, Janinë, 15 mars 1910, 1.

dhe kundër alfabetit.³⁰ Një nga periodikët më të rëndësishëm të kohës, gazeta “Lirija”, theksonte hapur se çështja e shkronjave shqipe po zgjidhej në favor të alfabetit latin.³¹ Ajo doli kundër qeverisë osmane, e cila, në kundërshtim me vendimin e saj, urdhëroi që në vilajetin e Kosovës gjuha shqipe të mësohej me shkronja arabe.³² Ndërsa në Dibër, nën kryesinë e kryetarit të Xhemijetit, u zhvillua një mbledhje për heqjen e shkronjave latine, gjë që shkaktoi pakënaqësinë e të gjithë popullsisë.³³

Një qëndrim pro alfabetit latin mbajti edhe gazeta “Shqipëtar”, e cila botohej nga Dervish Hima.³⁴ Në një nga numrat e saj ribotohej artikulli i filologut, historianit, përkthyesit, gazetarit dhe orientalistit gjerman Friedrich Schrader (1865-1922), botuar fillimisht në gazetën “Osmanischer Lloyd” për çështjen e alfabetit. Sipas tij, alfabeti semitik, siç ishte ai arab, shkencërisht nuk mund të aplikohet në asnjërën prej gjuhëve ariane; për këtë arsye, autori argumentonte se shqipja duhej të shkruhej me germa latine.³⁵

Për shkak të këtyre zhvillimeve, thuhej se valiu i Kosovës, Maz`har Beu, kishte dhënë dorëheqjen në shenjë proteste. Ndërsa në vilajetin e Manastirit, autoritetet shkarkuan drejtorin e idadies së Shkupit, sepse kishte lejuar mësimin e shqipes me alfabetin latin. Kjo situatë shkaktoi zemërimin e patriotëve shqiptarë.³⁶ Nga Durrësi njoftohej gjithashtu për kundërshtimin që prindërit dhe nxënësit e shkollës idadie i bënin mësimin të shqipes me germa arabe.³⁷ Drejtori i shkollës ushtroi presion mbi mësuesin e gjuhës shqipe, Sali Nivica, i cili kishte deklaruar se nuk pranonte që t’ua mësonte shqipen me këtë alfabet.³⁸

³⁰ “Çështje e shkrimit shqip dhe shtypi,” *Lirija*, nr. 75, Selanik, 13 shkurt 1910, 2. Jepen lajme nga gazetaret e Stambollit “Sabah”, “Tanin”, “Rumeli”.

³¹ “Çështje e shkronjavet shqip,” *Lirija*, nr. 7, Selanik, 9 janar 1910, 1; “Kundërshtarët e shkronjave shqipe ene e vërteta,” *Lirija*, nr. 77, Selanik, 27 shkurt 1910, 1-2.

³² “Ç u bë për shkronajtë shqip,” *Lirija*, nr. 76, Selanik, 20 shkurt 1910, 1.

³³ “Letër prej Dibre,” *Shqypja e Shqypnis*, nr. 18, Sofje, 21 shkurt 1910, 2.

³⁴ “Çështja e shkronjave,” *Shqipëtar*, nr. 4, Stamboll, 21 janar 1910, 1; “Çështja e abecesë,” *Shqipëtar*, nr. 6, Stamboll, 10 shkurt 1910, 1.

³⁵ “L’écriture Albanaise,” *Shqipëtar*, nr. 5, Stamboll, 28 janar 1910, 1.

³⁶ “Andej-Këtej,” *Korça*, nr. 1, Korçë, 16 mars 1910, 4.

³⁷ “Letër e hapur,” *Bashkimi i Kombit*, nr. 21, Manastir, 28 janar 1910, 1; “Prej Durrësit,” *Bashkimi i Kombit*, nr. 22, Manastir, 4 shkurt 1910, 2; “Nga Durrësi,” *Dielli*, nr. 47, Boston, 18 shkurt 1910, 2.

³⁸ Në Durrës, për këtë qëllim, ishin dërguar 100 abetare shqipe me shkronja arabe. “Letër redaksisë,” *Bashkimi*, nr. 5, Shkodër, 30 janar 1910, 3.

Një qëndrim të ngjashëm mbajtën edhe nxënësit e idadies së Korçës, Janinë, Leskovikut³⁹ dhe Elbasanit, ku populli organizoi një miting të madh.⁴⁰ Mësuesi Hysein Ceka dha dorëheqjen në shenjë proteste,⁴¹ ndërsa mytesarifi dhe komisari i policisë kërkuan nga drejtori i idadies që të përdorte alfabetin arab.⁴² Në Filat, 700 banorë nënshkruan një peticion drejtuar ministrit të Arsimit, në të cilin kërkonin që të lejohej mësimi i gjuhës shqipe me alfabetin latin dhe, njëkohësisht, të merreshin masa kundër përcarësve të kombit shqiptar.⁴³ Në Manastir, 23 nxënës të shkollës idadie braktisën mësimin dhe deklaruan se ishin kundër përdorimit të alfabetit arab.⁴⁴

Shtypi i kohës kritikoi përpjekjet e grekomanëve⁴⁵ dhe turkomanëve, të cilët kërkonin t'i impononin gjuhës shqipe alfabetet e tyre.⁴⁶ Gazeta "Flamuri" botoi deklaratën e Enver Pashës, dhënë një të përditshmeje londineze, lidhur me qëndrimin e qeverisë osmane ndaj alfabetit të gjuhës shqipe.⁴⁷ Ndërsa në gazetatat xhonturke u botuan artikuj në favor të tyre, si edhe jepeshin shifra të fryra për përkrahësit e alfabetit arab.⁴⁸

Në shtyp u kritikua edhe një pjesë e deputetëve shqiptarë që mbështesnin këtë alfabet⁴⁹ dhe u sollën argumente në mbrojtje të

³⁹ "Greva e nxënësve të idadies së Korçës," *Lidhja Orthodoxe*, nr. 13, Korçë, 9 shkurt 1910, 4.

⁴⁰ "Çështja e alfabetit n'Elbasan," *Korça*, nr. 34, Korçë, 12 shkurt 1910, 1-2.

⁴¹ "Gjuha shqip nuk mësohet me shkronja arabishte," *Tomorri*, nr. 1, Elbasan, 10 mars 1910, 3.

⁴² "Korrespondencë e rregullshme na Elbasani," *Korça*, nr. 37, Korçë, 16 mars 1910, 2.

⁴³ "Letër nga Filati," *Zgjim i Shqipërisë*, nr. 71, Janinë, 8 mars 1910, 2.

⁴⁴ "Nxënësit e idadies," *Tomorri*, nr. 1, Elbasan, 10 mars 1910, 1.

⁴⁵ "Shkrimi," *Shqipëtari*, nr. 10, Stamboll, 4 mars 1910, 1.

⁴⁶ "Ata që nxjerrin sy tek vënë vetulla," *Lirija*, nr. 74, Selanik, 6 shkurt 1910, 1; "Aforosët," *Zgjimi i Shqipërisë*, nr. 67, Janinë, 8 shkurt 1910, 1; "Alfabeti shqip," *Korça*, nr.1, Korçë, 16 mars 1910, 4; "Nga Shkodra," *Dielli*, nr. 57, Boston, 22 prill 1910, 1-2.

⁴⁷ "Alfabeti shqip dhe Enver Pasha," *Flamuri*, nr. 7, Boston, 1 prill 1910, 1.

⁴⁸ "Shkrimi shqip dhe shtypi," *Lirija*, nr. 73, Selanik, 30 janar 1910, 2. Përmbledhje lajmesh nga shtypi i Stambollit, pro dhe kundër shkrimit të gjuhës shqipe me germa latine.

⁴⁹ "Gjuha shqip dhe depytetët," *Lirija*, nr. 70, Selanik, 9 janar 1910, 2; "Rreziku i abesë," *Korça*, nr. 30, Korçë, 15 janar 1910, 1; "Për shkronjat shqip," *Lirija*, nr. 71, Selanik, 16 janar 1910, 1; "L'Alphabet Albanais," *Shqipëtari*, nr. 8, Stamboll, 18 shkurt 1910, 1-2. Në këtë numër botohen telegrame dhe letra nga Elbasani, Shkodra, Korça, Bukureshti, Kostanca etj., në të cilat shprehej protesta dhe zemërimi i

shkronjave latine.⁵⁰ Sipas gazetës “Lirija”, grupi tjetër i deputetëve, i cili përbëhej nga dhjetë veta, ku bënin pjesë Ismail Qemali, Hasan Prishtina, Esat Toptani dhe Shahin Kolonja, nënshkroi një deklaratë kundër kolegëve të tyre.⁵¹ Në një intervistë për gazetën e Stambollit “Osmanicher Lloyd”, deputeti Myfid Bej Libohova mbajti një qëndrim në favor të alfabetit latin dhe u shpreh hapur kundër përdorimit të shkronjave arabe.⁵² Gazeta “Lirija” kritikoi gjithashtu përkrahjen morale që disa deputetë serbë u jepnin kundërshtarëve të alfabetit latin.⁵³

Një qëndrim pro alfabetit latin mbajtën edhe studentët shqiptarë të Fakultetit të Teologjisë, Drejtësisë, Mjekësisë, Bujqësisë, Inxhinierisë etj. në Stamboll,⁵⁴ të cilët nënshkruan një deklaratë kundër atyre deputetëve që kërkonin futjen e alfabetit arab.⁵⁵ Ata organizuan një manifestim para shtypshkronjës së gazetës “Tanin”, në shenjë falënderimi për artikujt në favor të shkronjave shqipe,⁵⁶ dhe i drejtuan Vezirit të Madh një kërkesë për të lejuar mësimin e shqipes. Ndërkohë, në Klubin shqiptar të Stambollit, filozofi i njohur Riza Teufik (1869-1949) mbajti një konferencë, ku u deklarua hapur si përkrahës i alfabetit latin.⁵⁷

Këto përpjekje u mbështetën edhe nga shqiptarët që jetonin në vende të ndryshme. Kolonitë shqiptare në SHBA, Rumani⁵⁸ dhe Argjentinë organizuan mitingje për mbrojtjen e alfabetit latin.⁵⁹ Ndërsa

---

shqiptarëve të mbledhur në mitingje kundër disa deputetëve që kërkonin të fusnin shkronjat arabo-turke në gjuhën shqipe. “Lajm,” *Bashkimi*, nr. 8, Shkodër, 20 shkurt 1910, 1; “Abecetë t’ona dhe mbledhja e deputetëve t’anë në Stamboll,” *Dielli*, nr. 49, Boston, 4 mars 1910, 2.

⁵⁰ “Gjuha shqip me shkronjat e Arapëvet,” *Bashkimi i Kombit*, nr. 20, Manastir, 21 janar 1910, 1-2; “Gjuha shqip me shkronjat e Arapëvet,” *Bashkimi i Kombit*, nr. 22, Manastir, 4 shkurt 1910, 1-2; “L’Alphabet Albanais,” *Shqipëtar*, nr. 9, Stamboll, 25 shkurt 1910, 1.

⁵¹ “Gjuha shqip dhe depytetët,” *Lirija*, nr. 71, Selanik, 16 janar 1910, 1-2.

⁵² “La question de l’alphabet albanais. Déclarations de Myfid bej,” *Shqipëtar*, nr. 6, Stamboll, 4 shkurt 1910, 1.

⁵³ “Intrigat e serbëve në Shqipëri,” *Lirija*, nr. 74, Selanik, 6 shkurt 1910, 1-2.

⁵⁴ “Darü l-fünûn Arnavud Talebesi,” *Arnavud*, İstanbul, 3 shkurt 1910, 1.

⁵⁵ “Nxënësit në Stamboll dhe gjuha shqipe,” *Lirija*, nr. 71, Selanik, 16 janar 1910, 2.

⁵⁶ “Nga Stambolli,” *Lirija*, nr. 71, Selanik, 16 janar 1910, 2.

⁵⁷ “Në Stamboll,” *Lirija*, nr. 78, Selanik, 6 mars 1910, 1; “Lajmet e javës: Shtypi shqyp,” *Bashkimi*, nr. 11, Shkodër, 13 mars 1910, 3-4.

⁵⁸ “Shkronjat shqipe edhe shqiptarët e jashtë,” *Tomorri*, nr. 1, Elbasan, 10 mars 1910, 3.

⁵⁹ “Letrë nga Buenos Aires,” *Lirija*, nr. 87, Selanik, 8 maj 1910, 2.

Komiteti i kolonisë shqiptare në Sofje i konsideronte veprimet e qeverisë osmane si akte që binin në kundërshtim si me kushtetutën, ashtu edhe me dëshirën e kombit shqiptar. Sipas komitetit, kjo konfirmohej edhe nga mitingjet e shumta në mbështetje të alfabetit.⁶⁰

Nga xhonturqit, çështja e shkrimit të gjuhës shqipe me alfabet latin u interpretua si një përpjekje e Austro-Hungarisë dhe e shteteve të tjera për të rritur influencën e tyre politike te shqiptarët. Prandaj, sipas tyre, perandoria duhej të mbrohej kundër këtij ekspansioni duke instrumentalizuar fenë. Për këtë arsye, patriotët shqiptarë botuan artikuj ku argumentonin se shkronjat e shqipes nuk kishin aspak lidhje me këtë problem.⁶¹ Ata i kërkuan qeverisë osmane që të subvenciononte jo vetëm shkollat që përdornin alfabetin arab, por edhe ato në të cilat mësohej alfabeti latin.⁶²

Shtypi xhonturk fliste gjerësisht për çdo miting që ishte pro alfabetit arab, duke ekzagjeruar numrin e pjesëmarrësve dhe duke e paraqitur çështjen sikur i gjithë populli shqiptar, me pak përjashtime, ishte në anën e tyre.⁶³ Mitingjet e organizuara në këtë periudhë, përveç çështjes së alfabetit dhe kufizimit të kërkesave të nacionalizmit shqiptar, kishin për qëllim të goditnin edhe deputetët shqiptarë që qëndronin në pozita patriotike.⁶⁴ Kjo lëvizje, e veshur me petkun fetar, përpiqej të nxiste fanatizmin e myslimanëve kundër Lëvizjes Kombëtare dhe të përçante shqiptarët e besimeve të ndryshme.⁶⁵ Në përgjithësi, këto mitingje përfunduan me disfatë dhe komprometuan edhe më tepër politikën antishqiptare të xhonturqve. Me nxitjen e drejtuesve të Partisë “Bashkim dhe Përparim”, më 6 mars 1910, disa shqiptarë turkomanë

⁶⁰ “Lëvizja dhe të reat e saja,” *Shqypja e Shqypnis*, nr. 19, Sofje, 11 mars 1910, 4.

⁶¹ “Feja me karakteret e ka të bënjë,” *Zgjimi i Shqipërisë*, nr. 65, Janinë, 25 janar 1910, 1; “Cilat shkronja janë të shenjtja,” *Zgjimi i Shqipërisë*, nr. 69, Janinë, 22 shkurt 1910, 2; “L’Albanais et l’écriture de sa langue,” *Shqipëtar*, nr. 11, Stamboll, 10 mars 1910, 1; Ndoc Çoba, “Shkronjat latinishte,” *Bashkimi*, nr. 9, Shkodër, 27 shkurt 1910, 1; *po ai*, “Gërmat arabishte,” *Bashkimi*, nr. 15, Shkodër, 10 prill 1910, 1-2.

⁶² “Konstitucioni ka liri,” *Zgjimi i Shqipërisë*, nr. 68, Janinë, 15 shkurt 1910, 1.

⁶³ HHSt.A.P.A.A. në *AIH*, Vj.20-13-1312. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Bornemizca, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 24 mars 1910.

⁶⁴ Cana, “Reaksioni xhonturk kundër shkollës dhe shkrimit shqip”, 129.

⁶⁵ HHSt.A.P.A.A. në *AIH*, Vj.20-13-1312. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Bornemizca, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 24 mars 1910.

formuan në Stamboll shoqërinë “Rrethi arsimor shqiptar” (“*Arnavud Mahfil mearifî*”), me në krye senatorin dhe klerikun Haxhi Ali Elbasani. Për këtë u njoftuan myftinitë dhe bashkitë e katër vilajeteve dhe iu kërkua që të vinin në dijeni të gjithë shqiptarët.⁶⁶ Një rol të rëndësishëm në këtë drejtim luajti shefi i policisë së Stambollit, Galib Beu, i cili, me udhëzimet e drejtpërdrejta të qeverisë, mori përsipër të organizonte dhe të zhvillonte propagandë kundër shkrimit shqip, si edhe të punonte me të gjitha mjetet për çorientimin e lëvizjes shqiptare.⁶⁷ Pjesëmarrësit e kësaj shoqërie lidhën besën se në asnjë mënyrë nuk do t’i pranonin shkronjat latine. Me fjalimet e mbajtura nga kryetari, deputetët joshqiptarë dhe nënkryetari i parlamentit, u theksuan “lidhjet e shqiptarëve me atdheun osman”. Në rregulloren e shoqërisë parashikohej, ndër të tjera, hapja e një shtëpie botuese për shtypjen e librave dhe gazetave shqipe me alfabetin arab, si dhe shpërndarja e tyre kudo ku kishte shqiptarë.⁶⁸ Për të realizuar misionin e saj, Galib Beu dërgoi emisarët e tij në vise të ndryshme të Shqipërisë. Në fokus të punës së tyre ishte organizimi i tubimeve kundër alfabetit latin, me qëllim mbjelljen e përçarjes në mesin e klubeve shqiptare. Pavarësisht mjeteve që kishin në dispozicion, misioni i emisarëve të Galib Beut dështoi. Veprimtaria e shoqërisë së tyre u kufizua kryesisht në Stamboll dhe nuk vazhdoi gjatë. Drejtor i kësaj shoqërie u emërua Arif Hikmeti, i cili njëkohësisht drejtoi edhe organin e saj zyrtar, gazetën “Doğru Söz” (“Fjala e drejtë”). Në 49 numrat e kësaj gazete u propagandua shkrimi i shqipes me alfabet arab, si dhe interesat e politikës xhonturke. Kjo u vu re që në editorialin e parë të shkruar nga Arif Hikmeti, i cili theksonte rëndësinë e ruajtjes së identitetit osman nga shqiptarët.⁶⁹ Shoqëria i shtriu degët e saj në qytetet kryesore shqiptare. Drejtuesit e tyre ishin kryesisht klerikë ose nëpunës të administratës.⁷⁰ Përveç organeve të shtypit dhe propagandës, ajo botoi edhe një abetare shqip me shkronja arabe, me një tirazh që arrinte deri në 20 000 kopje.⁷¹

⁶⁶ “İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfili,” *Tasvir-i Efkar*, İstanbul, 7 mars 1910, 3.

⁶⁷ Zekeria Cana, *Lëvizja kombëtare në Kosovë 1908-1912* (Prishtinë: Rilindja, 1979), 98.

⁶⁸ Cana, “Reaksioni xhonturk kundër shkollës dhe shkrimit shqip”, 109.

⁶⁹ Arif Hikmet, “Makasat ve Vazifemiz Fakat Nasıl Muvaffak Olacağız?,” *Doğru Söz*, İstanbul, 24 nëntor 1910, 1-2.

⁷⁰ Në shtator të vitit 1910 një degë e saj u themelua në qytetin e Durrësit. “Dıraç’ta Mahfil Şubesi,” *Doğru Söz*, İstanbul, 15 shtator 1910, 3.

⁷¹ “Arnavutça Tedrisat,” *Doğru Söz*, İstanbul, 30 mars 1911, 3.

Kundër saj u ngritën jo vetëm patriotët, por edhe studentët shqiptarë të Universitetit të Stambollit, të cilët formuan “Shoqatën e intelektualëve të rinj shqiptarë” dhe dolën hapur në mbrojtje të alfabetit kombëtar.⁷² Kjo e detyroi qeverinë xhonturke të ndryshonte taktikë. Për të vërtetuar “neutralitetin” e saj, vilajetit të Kosovës, Manastirit, Shkodrës, Janinës dhe Selanikut iu dërgua një telegram, në të cilin theksohej se, meqenëse shumë shqiptarë donin ta shkruanin gjuhën e tyre me shkronja të ndryshme, qeveria e linte të lirë këtë çështje.⁷³ Por kjo ishte një manovër që nuk përputhej me veprimet dhe qëndrimet e saj konkrete. Konsulli serb i Shkupit konstatoi se, megjithëse qeveria osmane kishte deklaruar se do të mbante një pozicion neutral, ajo bënte ç` ishte e mundur për të penguar pranimin e alfabetit latin.⁷⁴ Një politikë e tillë konfirmohej edhe nga një deklaratë e Vezirit të Madh, Ibrahim Hakki Pasha, i cili i tha një deputeti shqiptar se qeveria e konsideronte dëshirën e shqiptarëve për të adaptuar alfabetin latin si hapin e parë të shkëputjes nga Perandoria Osmane. Prandaj, ajo duhej të bënte çmos për të ndaluar përhapjen e tij.⁷⁵ Në vilajetin e Manastirit u dha urdhër që të përdorej abetarja shqipe me shkronja arabe,⁷⁶ e hartuar nga myftiu i Tetovës, Rexhep Efendiu (Hoxhë Voka).⁷⁷

Përpjekjet e shqiptarëve për të mbrojtur alfabetit latin të gjuhës shqipe

Në pranverë të vitit 1910, lufta kundër alfabetit arab mori përmasa shumë të gjera. Kryesisë së parlamentit në Stamboll iu dërguan protesta

⁷² Cana, *Lëvizja kombëtare në Kosovë*, 98.

⁷³ “Shkronjat shqipe,” *Bashkimi i Kombit*, nr. 21, Manastir, 10 shkurt 1910, 1.

⁷⁴ Shukri Rrahimi, “Qëndrimi i pushtetit turk ndaj çështjes së alfabetit,” në *Gjurmime albanologjike*, Seria historike I (Prishtinë: 1969): 19.

⁷⁵ Stavro Skendi, *The Albanian national awakening, 1878-1912* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1967), 187; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 144.

⁷⁶ “Arnavutluk`ta Hurûf Meselesi ve Hurûf-u Arabiye'nin Hükümetçe Kabulü,” *Sırât-ı Müstakim*, İstanbul, 3 mars 1910, 420.

⁷⁷ *AQSH*, F. 143, V. 1910, D. 1802, fl. 1-13. Abetare shqipe me shkronja arabe, e shkruar nga Rexhep Efendiu, 1910.

të ndryshme kundër propagandës që bëhej për alfabetin e gjuhës shqipe, si nga shtypi osman, ashtu edhe nga ndonjë deputet shqiptar.⁷⁸

Në atë kohë, përpara Lëvizjes Kombëtare u shtrua detyra për organizimin e një manifestimi të ri mbarëkombëtar. Për këtë qëllim u thirr Kongresi i Dytë i Manastirit me nismën e klubit qendror “Bashkimi”, i cili, me anën e një letre drejtuar klubeve dhe shoqërive shqiptare, i njoftonte se kishte vendosur që më 28 mars të mbahej një mbledhje e përgjithshme.⁷⁹ Në këtë kongres ftoheshin të merrnin pjesë ata shqiptarë që dëshironin përparimin e gjuhës së tyre dhe lulëzimin e Shqipërisë.⁸⁰ Për shkak të ardhjes me vonesë të disa delegatëve, kongresi u hap disa ditë më pas nga sa ishte parashikuar. Punimet u zhvilluan më 2-3 prill 1910.⁸¹ Në Kongresin e Dytë të Manastirit morën pjesë 20 delegatë, të cilët përfaqësonin klubet dhe shoqëritë e vilajeteve shqiptare të Manastirit, Kosovës, Shkodrës dhe Janinës, si dhe klubet shqiptare të Stambollit, Selanikut etj.⁸² Ai u përshëndet nga 40 telegrame nga të gjitha anët e Shqipërisë, si dhe nga kolonitë shqiptare. Për mbajtjen e tij nuk u kërkua leje nga vali, por, në përputhje me kushtetutën, ai u njoftua paraprakisht për këtë takim. Në pamundësi për ta penguar, vali u përpoq ta mbante nën kontroll, duke dërguar si përfaqësues komisarin e policisë.

Në këtë kongres u mbajtën fjalime me karakter patriotik dhe u shtruan për diskutim disa çështje të përgjithshme që kishin të bënin me situatën e krijuar kohët e fundit. Fjalimin kryesor e mbajti Dervish Hima, i cili, duke u ndalur gjerësisht te problemi i alfabetit dhe i gjuhës shqipe, nuk la mënjanë edhe çështjet me karakter politik. Ai analizoi marrëdhëniet e acaruar me xhonturqit dhe rreziqet e shkombëtarizimit e të copëtimit që i kërcënoheshin Shqipërisë nga shtetet e huaja, si Serbia, Greqia dhe Bullgaria. Gjithashtu, ai foli për kontributin e madh që

⁷⁸ *Po aty*, F. 143, V. 1910, D. 1794, fl. 1. Protestë drejtuar Kryesisë së Parlamentit në Stamboll lidhur me propagandën që bëhej kundër alfabetit të gjuhës shqipe nga ana e gazetës xhonturke “Tanin” dhe deputetit të Pejës, Mahmud Bedri Beu, 3 mars 1910.

⁷⁹ *Po aty*, F. 99, V. 1910, D. 173, fl. 1. Letër e Klubit qendror të Manastirit, drejtuar klubeve dhe shoqërive shqiptare për të dërguar delegatë në mbledhjen e Kongresit të Dytë të Manastirit, Manastir, 21 shkurt 1910.

⁸⁰ “Zëdhënje,” *Bashkimi i Kombit*, nr. 26, Manastir, 4 korrik 1910, 2.

⁸¹ HHSSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-10-1065. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Posfai, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 4 prill 1910.

⁸² “Arnauvud Kongresi,” *Tanin*, İstanbul, 6 prill 1910, 3; “Kongresi shqyptar në Manastir,” *Bashkimi*, nr. 10, Shkodër, 17 prill 1910, 4.

shqiptarët kishin dhënë gjatë revolucionit dhe zhgënjimin e tyre për shkak se xhonturqit nuk i kishin mbajtur premtimet e dhëna. Si shembull, ai përmendi ndërhyrjen në çështjen e alfabetit.⁸³

Delegatë të ndryshëm vunë në dukje se propagandimi i alfabetit arab dhe përpjekjet për t'ia imponuar atë kombit shqiptar kishin si qëllim që t'i përçanin ata dhe të pengonin përparimin e tyre. Kongresi miratoi 10 pika dhe një promemorie drejtuar organeve qeveritare xhonturke. Në këto dy akte përfshihen kryesisht çështje që lidheshin me zhvillimin dhe organizimin e arsimit dhe të klubeve shqiptare.⁸⁴ Në program parashikohej që në Stamboll të zgjidhej një pleqësi qendrore, midis të cilëve të kishte edhe disa deputetë shqiptarë.⁸⁵ Sipas Dervish Himës, kjo pleqësi do të ngarkohej me përgatitjen e një plani të përgjithshëm për drejtimin e arsimit shqiptar dhe për caktimin e një programi për mësimin e gjuhës shqipe.⁸⁶ Një detyrë tjetër e saj ishte të ndërmjetësonte pranë qeverisë për të gjitha çështjet kulturore shqiptare dhe t'i bënte të qartë Ministrisë së Arsimit se duhej të mbronte shkrimin kombëtar, si e vetmja rrugë për përparimin e Shqipërisë, si dhe të përpiqej të frenonte hovin e propagandës greke në Toskëri.⁸⁷ Përveç pikave të tjera, si krijimi i një shoqërie arsimore-shkencore, e cila do të kujdesej për botimin e teksteve shkollore; çelja e një normaleje në Shkup; botimi i një gazete shqipturqisht etj., me rëndësi për objektin tonë të studimit ishte se pleqësia konsultative pranë klubit qendror duhej të bisedonte me Sheh-ul-Islamin lidhur me shkronjat, ta bindte atë që alfabeti i gjuhës shqipe nuk përbënte rrezik për fenë islame dhe të nxirrte prej tij një fetva.⁸⁸ Parashikohej gjithashtu që kongresi t'i parashtronte qeverisë xhonturke një promemorie, për të cilën u diskutua gjerë e gjatë pas miratimit të vendimeve.⁸⁹ Ajo përmblante kryesisht çështje që lidheshin me alfabetin

⁸³ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-10-1065. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Posfai, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 4 prill 1910.

⁸⁴ "Kongresi i Manastirit," *Korça*, nr. 2, Korçë, 25 mars 1910, 1.

⁸⁵ Hysni Myzyri, *Arsimi kombëtar shqiptar (1908-1912)*, (Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1996), 279.

⁸⁶ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-9-942. Raport i konsullit austro-hungarez në Selanik, Para, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Selanik, 5 prill 1910.

⁸⁷ Myzyri, *Arsimi kombëtar shqiptar*, 279.

⁸⁸ "Vendimet e mbledhjes së Manastirit," *Lirijs*, nr. 81, Selanik, 9 prill 1910, 2.

⁸⁹ "Mbledhja e shqiptarëve në Manastir," *Bashkimi i Kombit*, nr. 29, Manastir, 28 mars 1910, 1-2.

dhe shkollat kombëtare.⁹⁰ Në radhë të parë kërkohej liri e plotë për mësimin e shqipes, në përputhje me parimet kushtetuese. Kongresi shprehej kundër politikës së qeverisë xhonturke dhe kërkonte që të respektoheshin të drejtat e shqiptarëve, duke i lejuar ata të punonin për përparimin dhe shkronjat kombëtare, sipas vendimeve të Kongresit të Dibrës, të cilat ishin pëlqyer nga qeveria. Në promemorie protestohej kundër atyre që thurnin intriga ndaj shkronjave kombëtare dhe shqiptarëve.⁹¹

Një nga pikat e kongresit, me interes për raportet e shqiptarëve me xhonturqit, shtronte detyrën përpara klubeve që të hartonin një peticion drejtuar Vezirit të Madh, me të cilin i kërkohej që qeveria e tij të mbante në fuqi vendimin që u lejonte atyre të ushtronin të drejtën e garantuar nga kushtetuta, për të mësuar dhe për të dhënë mësim në shkollat private shqiptare, por edhe në ato osmane (pika 9). Në përputhje me këtë, në pikën 10 të vendimit thuhej se Shqipëria jepte besën se do të mbronte me pasurinë dhe gjakun e saj qeverinë kushtetuese dhe Perandorinë Osmane kundër armiqve të brendshëm dhe të jashtëm, por njëkohësisht do të mbronte edhe të drejtat e saj kulturore, të cilat i ishin njohur prej kohësh. Ajo që të bën përshtypje është se Kongresi i Dytë i Manastirit vendosi që qendra e të gjitha klubeve të Shqipërisë të ishte në Stamboll.⁹² Ky vendim u mor nën ndikimin e Dervish Himës, i cili e argumentonte këtë me faktin se aty vepronte grupi i deputetëve shqiptarë, që në përbërjen e tij kishte atdhetarë të flaktë, si Ismail Qemali, Hasan Prishtina, Shahin Kolonja etj. Ai mendonte, me shumë të drejtë, se në kryeqytetin e perandorisë duhej të formohej një udhëheqje e vetme politike e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, ku do të bashkoheshin drejtuesit e klubeve dhe deputetët shqiptarë.⁹³ Kjo do të shërbente gjithashtu për të penguar përpjekjet e klubit që ishte krijuar me nxitjen e xhonturqve. Megjithatë,

⁹⁰ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-9-942. Raport i konsullit austro-hungarez në Selanik, Para, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Selanik, 5 prill 1910.

⁹¹ “Mbledhja e shqiptarëve në Manastir,” *Tomori*, nr. 3, Elbasan, 31 mars 1910, 4; “Memoriale del Congresso Albanese di Monastir alla Sublime Porta,” *La Nazione Albanese*, nr. 8, Catanzaro, 15 maj 1910, 8.

⁹² HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-10-1065. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Posfai, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 4 prill 1910.

⁹³ Kristaq Pifti, *Dervish Hima (1872-1928)*, (Tiranë: 8 Nëntori, 1987), 202-203.

kërkesa për zhvendosjen e qendrës nuk u pëlqye nga të gjitha rrethet patriotike.⁹⁴

Në Kongresin e Dytë të Manastirit, krahas mbledhjeve të hapura, u zhvilluan edhe takime të fshehta. Në fokus të tyre ishte zhvillimi i propagandës kombëtare, si dhe marrja e masave kundër politikës që qeveria xhonturke kishte ndjekur ndaj kombit shqiptar. Me propozimin e Dervish Himës u shtrua problemi i krijimit dhe forcimit të komiteteve të fshehta, i përgatitjes së kryengritjes së përgjithshme dhe i organizimit të demonstratave masive në mbrojtje të alfabetit. Pavarësisht arritjeve dhe qëllimeve që i vuri vetes, ky kongres shënoi një hap të rëndësishëm në drejtim të afirmimit të të drejtave kombëtare. Sipas konsullit austro-hungarez të Manastirit, ai do t'i bindte me siguri rrethet drejtuese të Perandorisë Osmane se nacionalizmi shqiptar ishte një faktor me të cilin duhej bërë llogari dhe që nuk mund të eliminohej aq lehtë.⁹⁵

Në diskutimet e zhvilluara në Kongresin e Dytë të Manastirit u ra dakord që, pas disa kohësh, të organizohej një kongres tjetër në Janinë. Por gjatë kësaj periudhe, për shkak të politikës dhe represionit xhonturk, në vilajetin e Kosovës shpërtheu kryengritja.⁹⁶ Një ndër shkaqet kryesore të saj ishte shtypja sistematike e kombësisë shqiptare dhe e gjuhës shqipe, si dhe qëndrimi i qeverisë ndaj alfabetit latin.⁹⁷ Për shtypjen e kësaj kryengritjeje u dërgua ministri i Luftës, Shefqet Turgut Pasha.⁹⁸ Në kundërshtim me deklaratën që kryeministri i bëri ambasadorit austro-hungarez në Stamboll, se operacioni kishte si qëllim vetëm vendosjen e rregullit në Shqipëri dhe futjen dalëngadalë të popullit shqiptar në qarkun e kulturës,⁹⁹ Dervish Hima i shkruante në atë kohë nga Stambolli një personaliteti austriak se vija politike e Turqve të Rinj synonte zhdukjen e

⁹⁴ "Kongresi i Manastirit," *Dielli*, nr. 58, Boston, 6 maj 1910, 2.

⁹⁵ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-10-1065. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Posfai, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 4 prill 1910.

⁹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1918-1918)*, Cilt.IX (Ankara: TTK, 1999), 246.

⁹⁷ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-14-1458. Telegram i ambasadorit austro-hungarez në Stamboll, Pallavicini, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Stamboll, 3 prill 1910.

⁹⁸ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk* (İzmir: 1944), 390-391.

⁹⁹ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-15-1522. Telegram i ambasadorit austro-hungarez në Stamboll, Pallavicini, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Stamboll, 29 qershor 1910.

plotë të kombit shqiptar, të gjuhës, të njerëzve të shquar dhe të ekzistencës së tij politike.¹⁰⁰ Pas Kosovës, ekspedita e Shefqet Turgut Pashës kaloi në krahinat e tjera të Shqipërisë, duke mbyllur të gjitha klubet, shoqëritë, gazetat dhe shkollat shqipe. Kjo u shoqërua me keqtrajtimin, arrestimin dhe burgosjen e personave që konsideroheshin si nacionalistë. Një pjesë e tyre u rrah dhe u torturua nën tingujt e bandës muzikore dhe në sytë e popullit. Kështu, në Shkup u arrestuan kryetari i klubit të atyshëm Beqir Efendiu dhe mësuesi i gjuhës shqipe Bedri Pejani; në Manastir, Fehim Bej Zavalani, vëllezërit Kristo dhe Dhimitër Qiriazit etj.; në Elbasan, Kristo Dako e Lef Nosi; në Dibër, Qamil Daci, në Tiranë, H. Ibrahim Dalliu, Mahmud Fortuzi, Jusuf Elezi etj.; në Durrës, dom Nikoll Kaçorri, si edhe shumë të tjerë në krahina dhe qytete të ndryshme të Shqipërisë.¹⁰¹ Në kuadër të kësaj fushate antishqiptare të xhonturqve, krahas shkollave të tjera shqipe, u mbyll edhe Normalja e Elbasanit me pretekstin se aktiviteti i saj ishte i rrezikshëm për fenë dhe kushtetutën.¹⁰² Gjithashtu, u mbyll shtypshkronja “Bashkimi i Kombit” në Manastir, e cila nga valiu u konsiderua si shkak i gjithë kryengritjes dhe i rezistencës që hasi çarmatimi i popullsisë. Ai e konsideronte atë si luftëtaren e vijës së parë të alfabetit latin, që synonte të dëmtonte fenë islame.¹⁰³ Policia e Selanikut zhvilloi kontrolle ndaj shtypshkronjës “Mbrothësia” të Kristo Luarasis, i cili u detyrua ta transferonte përsëri në Sofje.¹⁰⁴ Ndërsa një numër i madh gazetash dhe revistash shqiptare u mbyllën me urdhër të qeverisë.

Në Tiranë, Shefqet Turgut Pasha shpalli shtetrrëthimin dhe ushtroi terror. Pas largimit nga qyteti, komandën ia dorëzoi kolonel Esat Beut, me qëllim që, në rast nevojë, të gjithë përgjegjësinë t’ia hidhte vartësit të tij.¹⁰⁵ Kjo ekspeditë u shoqërua me kontrolle, arrestime dhe rrahje

¹⁰⁰ *Po aty*, Vj.20-9-933. Letër e Dervish Himës drejtuar ambasadorit austro-hungarez, Pallavacini, Stamboll, 28 qershor 1910.

¹⁰¹ Myzyri, *Arsimi kombëtar shqiptar*, 292.

¹⁰² Hysni Myzyri, *Shkolla Normale e Elbasanit 1909-1912* (Tiranë: Albpaper, 2004), 258.

¹⁰³ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-13-1347. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Bornemisza, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 27 gusht 1910.

¹⁰⁴ Uran Asllani, *Kristo P.Luarasi: jeta, vepra dhe familja e tij* (Tiranë: Plejad, 2009), 119-120.

¹⁰⁵ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-7-725. Raport i konsullit austro-hungarez në Durrës, Rudnay, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Durrës, 2 shtator 1910.

publike. Sipas konsullit austro-hungarez të Durrësit, të gjitha këto u bënë në bazë të akuzave të myftiut të Tiranës, i cili konsiderohej si një armik i betuar i patriotëve shqiptarë.¹⁰⁶ Tortura çnjerëzore iu bënë klerikut, patriotit dhe mësuesit të Normales së Elbasanit H. Ibrahim Dalliu, i cili u konsiderua tradhtar i atdheut dhe u dënua nga gjykata ushtarake.¹⁰⁷ Një kontroll i imtësishëm u bë edhe në shtëpinë e kryetarit të klubit shqiptar Refik Bej Toptani, ku u gjet libri i Sami Frashërit “Shqipëria ç’ka qenë, ç’është dhe çdo të bëhetë”. Në aktet gjyqësore thuhej se ky libër, me shumë kurajë të rrezikshme, paraqiste vetëqeverimin e Shqipërisë. Prandaj, poseduesi i tij u konsiderua si “kryetar i intrigave” dhe u dënua në mungesë me 15 vjet burg.¹⁰⁸

Në Vlorë shkoi personalisht valiu i Janinës, i cili shqyrtoi ankesat e ngritura kundër shkollës shqipe, e cila akuzohej për tendencë antipatriotike, duke rrënjosur në zemrat e fëmijëve urrejtje ndaj qeverisë dhe aspirata autonomiste. Ai bëri vërejtje, duke theksuar se emërimi i mësuesve të krishterë ishte kundër unitetit islamik; dha këshilla për çështjen e alfabetit dhe, me këtë rast, theksoi oportunitetin e shkronjave arabe.¹⁰⁹

Autoritetet qeveritare morën masa edhe ndaj mësuesve të gjuhës shqipe, duke i transferuar në provinca të largëta të perandorisë ose duke i pushuar nga puna. Kjo u shoqërua me favorizimin e elementëve proqeveritarë, siç ishte rasti i H. Sulejman Kungullit, i cili konsiderohej kundërshtari më i madh i alfabetit latin. Fillimisht, atij iu rrit rroga dhe më pas u emërua inspektor i shkollave fillore osmane në kazanë e Elbasanit.¹¹⁰

Qeveria xhonturke kishte planifikuar që, pas “aksionit të çarmatimit”, të riorganizonte në mënyrë unike sistemin arsimor. Sipas këtij plani, në të gjitha shkollat ekzistuese do të futej gjuha turke, ndërsa

¹⁰⁶ *Po aty*.

¹⁰⁷ Ibrahim Dalliu, *Patriotizma në Tiranë* (Tiranë: Shtypshkronja Tirana, 1930), 59.

¹⁰⁸ *AQSH*, F. 143, V. 1910, D. 928, fl. 1. Vendime të Gjyqit Ushtarak të Elbasanit për dënimin e anëtarëve të shoqërisë “Bashkimi”, ku, ndër të tjera, përmendet edhe gjetja e veprës së Sami Frashërit në shtëpinë e Refik Bej Toptanit, Elbasan, 14 shtator 1910.

¹⁰⁹ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-7-748. Raport i konsullit austro-hungarez në Vlorë, Kolrus, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Vlorë, 12 gusht 1910.

¹¹⁰ “Nji shembull i shqiptarëve patriotë e tradhëtorë,” *Lirija*, nr.93, Selanik, 26 qershor 1910, 2.

frekuentimi i shkollave fillore do të bëhej i detyrueshëm për të gjithë.¹¹¹ Një politikë e tillë ishte në funksion të homogjenizimit të kombësive të ndryshme¹¹² dhe binte në kundërshtim me interesat e nacionalistëve shqiptarë.

Pavarësisht rezultateve që pati ekspedita e Shefqet Turgut Pashës për çarmatosjen e popullsisë dhe për vendosjen e rendit në vilajetet shqiptare, pasojat e saj ishin të jashtëzakonshme. Ajo i acaroi në kulm raportet e shqiptarëve me regjimin xhonturk. Sipas konsullit austro-hungarez të Manastirit, këto ngjarje i kishin afruar aq shumë shqiptarët e krahinave dhe të rrymave të ndryshme me njëri-tjetrin, sa nuk kishte arritur ta realizonte dot asnjë kongres, as gazetat dhe as agjitacioni i viteve të fundit.¹¹³ Politika e qeverisë xhonturke ngjalli indinjatë të thellë brenda dhe jashtë vendit.¹¹⁴ Në shtypin e kolonive shqiptare ajo u kritikua ashpër. Ndërsa në kryeqytetin osman më shumë se 200 studentë shqiptarë shprehën gatishmërinë për të braktisur auditorët dhe për të ardhur në Shqipëri.¹¹⁵ Mbyllja e shkollës Normale në Elbasan, e klubeve dhe e gazetave shqiptare i shtyu disa personalitete që qendrën e veprimtarisë së tyre ta zhvendosnin në shtete të tjera. Kështu, Luigj Gurakuqi dhe Dervish Bej Biçaku, në takimin që patën me ambasadorin austro-hungarez në Romë, i treguan atij se kishin ndër mend të çelnin përsëri Normalen në Bosnjë ose në Egjipt. Megjithëse shpenzimet për mbajtjen e saj do t'i siguronin nga kontributet vullnetare të shqiptarëve, ata i kërkuan Vjenës që t'i përkrahte në mënyrë dashamirëse, duke dhënë edhe ajo kontributin e saj. Mirëpo, si ambasadori austro-hungarez në Romë,

¹¹¹ *Po aty*, Vj.20-7-748. Raport i konsullit austro-hungarez në Vlorë, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Vlorë, 12 gusht 1910.

¹¹² Yaşar Semiz, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası,” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 35 (2014): 232.

¹¹³ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-13-1347. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Bornemisza, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 27 gusht 1910.

¹¹⁴ *AQSH*, F. 96, V. 1910, D. 21, fl. 1. Thirrje e kolonisë shqiptare të Sofjes për përkrahjen e kryengritësve kosovarë dhe për të protestuar kundër qëndrimit të xhonturqve ndaj shqiptarëve, Sofje, 1910.

¹¹⁵ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-9-973. Letër e Dervish Himës drejtuar ambasadorit austro-hungarez në Stamboll, Pallavicini, Stamboll, 28 maj 1910.

ashtu edhe Ballhausplatz-i, në parim ishin kundër çeljes së Normales në këto vende.¹¹⁶

Në disa lokalitete, administrata osmane mbajti një qëndrim më të butë ndaj kërkesave të Lëvizjes Kombëtare. Kjo varej shumë nga drejtuesit e vilajeteve dhe interesat e tyre politikë. Kështu, valiu i Janinës, Mustafa Zihnin Pasha, në një mbledhje që organizoi me mësuesit myslimanë të kazave të ndryshme, kërkoi ngritjen e shkollave të reja iptidaie (fillore), në të cilat do të mësohej edhe gjuha shqipe, por me alfabet arab. Në këtë mënyrë, ai mendonte t'i kundërvihej propagandës panheleniste.¹¹⁷

Në një thirrje që “Komiteti qendror i studentëve shqiptarë” në Stamboll u drejtoi qeverisë, shtypit dhe shteteve të huaja, dënohej persekutimi sistematik i xhonturqve dhe protestohej energjikisht kundër politikës së tyre tiranike. Në njërën prej pikave theksohej sulmi shovinist i Turqve të Rinj kundër patriotëve, publicistëve, shkollave e klubeve kombëtare, shtypshkronjave e organeve të shtypit, gjuhës dhe alfabetit shqiptar.¹¹⁸ Ndërsa patrioti dhe publicisti Mihal Grameno kërkonte nëpërmjet shtypit që qeveria xhonturke të ndryshonte politikën antishqiptare dhe i bënte thirrje parlamentit që t'i jepte kombit shqiptar diturinë dhe arsimin në gjuhën amtare.¹¹⁹

Në nëntor të vitit 1910, kur masat represive nuk kishin dhënë asnjë rezultat, u duk se qeveria xhonturke mori njëfarë kthese.¹²⁰ Në urdhrin telegrafik që i dërgoi vilajetit të Manastirit, ministri i Brendshëm Talat Pasha shkruante se shkollat shqipe të Korçës dhe të Elbasanit ishin mbyllur pa miratimin e qeverisë dhe në kundërshtim me kushtetutën. Prandaj, ato duhej të rihapeshin. Në telegram përmendej shprehimisht se ai nuk kishte urdhëruar asnjëherë mbylljen e Normales dhe se nuk e kishte miratuar vendimin e këshillit administrativ të vilajetit të Manastirit

¹¹⁶ *Po aty*, Vj.20-2-298. Letër e ambasadorit austro-hungarez në Romë, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Romë, 4 tetor 1910.

¹¹⁷ *Po aty*, Vj.20-6-636. Raport i konsullit austro-hungarez në Janinë, Bilinski, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Janinë, 27 tetor 1910.

¹¹⁸ *AQSH*, F. 143, V. 1910, D. 929, fl. 14. Thirrje e Komitetit Qendror të studentëve shqiptarë drejtuar shteteve europiane kundër regjimit xhonturk, Stamboll, 3 tetor 1910.

¹¹⁹ Mihal Grameno, “Çelja e parlamentit,” *Lirija*, nr. 103, Selanik, 26 nëntor 1910, 12.

¹²⁰ “Për shkollat shqipe,” *Lirija*, nr. 103, Selanik, 26 nëntor 1910, 2.

për këtë çështje. Për këtë arsye, ajo mund të çelej përsëri.¹²¹ Në vijim të kësaj politike, edhe vali i Shkodrës deklaroi se lejohej të hapeshin shkolla fillore në gjuhën shqipe dhe se ato ishin të lira të zgjidhnin alfabetin që preferonin. Në këtë linjë veproi edhe mytesarifi i Elbasanit. Këto lëshime u bënë për shkak të situatës politike. Konsulli austro-hungarez në Manastir i konsideronte ato si koncesione të rreme. Sipas tij, qarqet sunduese xhonturke donin të përparonin në rrugën panosmane dhe panislamiste dhe, në këtë kuadër, përpiqeshin të mashtronin shqiptarët me disa masa favorizuese.¹²²

Përfundime

Përplasja e shqiptarëve me xhonturqit lidhur me çështjen e alfabetit në harkun kohor shtator 1909 – dhjetor 1910 përbën fazën e parë të një konflikti, i cili u përqendrua kryesisht, nga njëra anë, në fushatën propagandistike në shtypin e kohës dhe, në anën tjetër, në masat konkrete që qeveria osmane ndërmoi për të penguar institucionet arsimore të zbatonin këtë alfabet. Gjithashtu, kjo u shoqërua me një ekspeditë ushtarake dhe me dhunë strukturore të administratës xhonturke kundër Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Një politikë e tillë ngjalli reaksion të kundërt të nacionalistët shqiptarë. Në qytete të ndryshme ajo u pasqyrua me mitingje, peticione dhe artikuj në shtypin e kohës. Për këtë arsye, xhonturqit në fund të vitit 1910 filluan të ndryshonin qëndrim, duke zbutur politikën represive ndaj elementit shqiptar.

Burime dhe bibliografi:

Arkiva:

Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (AQSH)

Arkivi i Institutit të Historisë (AIH)

¹²¹ HHSt.A.PA.A. në *AIH*, Vj.20-2-300. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Bornemisza, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 25 nëntor 1910.

¹²² *Po aty*, Vj.20-13-1363. Raport i konsullit austro-hungarez në Manastir, Bornemisza, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Manastir, 19 dhjetor 1910.

Literaturë:

- Asllani, Uran. *Kristo P. Luarasi: Jeta, vepra dhe familja e tij*. Tiranë: Plejad, 2009.
- Cana, Zekeria. “Reaksioni xhonturk kundër shkollës dhe shkrimt shqip.” *Gjurmime albanologjike*, nr. 1. Prishtinë, 1969.
- Cana, Zekeria. *Lëvizja kombëtare në Kosovë 1908–1912*. Prishtinë: Rilindja, 1979.
- Çelik, Bilgin. *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*. İstanbul: Buke Kitapları, 2004.
- Dalliu, Ibrahim. *Patriotizma në Tiranë*. Tiranë: Shtypshkronja Tirana, 1930.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Cilt IX. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Myzyri, Hysni. *Arsimi kombëtar shqiptar (1908-1912)*. Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1996.
- Myzyri, Hysni. *Shkolla Normale e Elbasanit 1909-1912*. Tiranë: Albpaper, 2004.
- Olgun, Said. *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Piraku, Muhamet. “Legalizimi i alfabetit të Manastirit.” *Përparimi*, nr. 11-12. Prishtinë: 1968.
- Prifti, Kristaq. *Dervish Hima (1872-1928)*. Tiranë: 8 Nëntori, 1987.
- Rrahimi, Shukri. “Qëndrimi i pushtetit turk ndaj çështjes së alfabetit.” *Gjurmime albanologjike*, Seria historike I. Prishtinë: 1969.
- Külçe, Süleyman. *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*. İzmir, 1944.
- Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening, 1878-1912*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967.
- Semiz, Yaşar. “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası.” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, nr. 35 (2014).
- Sönmez, Banu İşlet. *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Gazeta dhe revista:

- Bashkimi*, Shkodër
Bashkimi i Kombit, Manastir
Dielli, Boston

Doğru Söz, İstanbul
Flamuri, Boston
Korça, Korçë
La Nazione Albanese, Catanzaro
Lidhja Orthodoxe, Korçë
Lirija, Selanik
Shqipëtari, Stamboll
Shqypja e Shqypënis, Sofje
Sırât-ı Müstakim, İstanbul
Tanin, İstanbul
Tasvir-i Efkâr, İstanbul
Tomorri, Elbasan
Zgjimi i Shqipërisë, Janinë

ASSOC. PROF. DR. HASAN BELLO

Institute of History / Academy of Sciences of Albania
hasanbello1@gmail.com

S u m m a r y

THE CONFLICT OF ALBANIANS WITH THE YOUNG TURKS
ON THE ISSUE OF THE ALBANIAN ALPHABET
(SEPTEMBER 1909 – DECEMBER 1910)

The conflict over the Albanian language alphabet between Albanian nationalists and the Young Turks marked a decisive turning point in Albanian-Ottoman relations. What began as a technical debate over scripts quickly turned into an open ideological and political battle over national identity, religious unity, and cultural autonomy. The Young Turks, by instrumentalizing religion and the Arabic alphabet to preserve Ottoman unity and hinder the emancipation of the Albanian nation, provoked widespread popular resistance ranging from massive rallies to armed uprisings. This clash ultimately resulted in: the strengthening of national consciousness; the unification of Albanians around the Latin alphabet as a symbol of cultural independence; and the acceleration of the collapse of the illusion of coexistence within the Ottoman Empire following the Young Turk Revolution.

Keywords: Albanian nationalism, Young Turks, albanian alphabet, Albanian National Movement.

